

ILON GÁBOR

A Répce-völgye emberének története a kezdetektől a rómaiak megjelenéséig

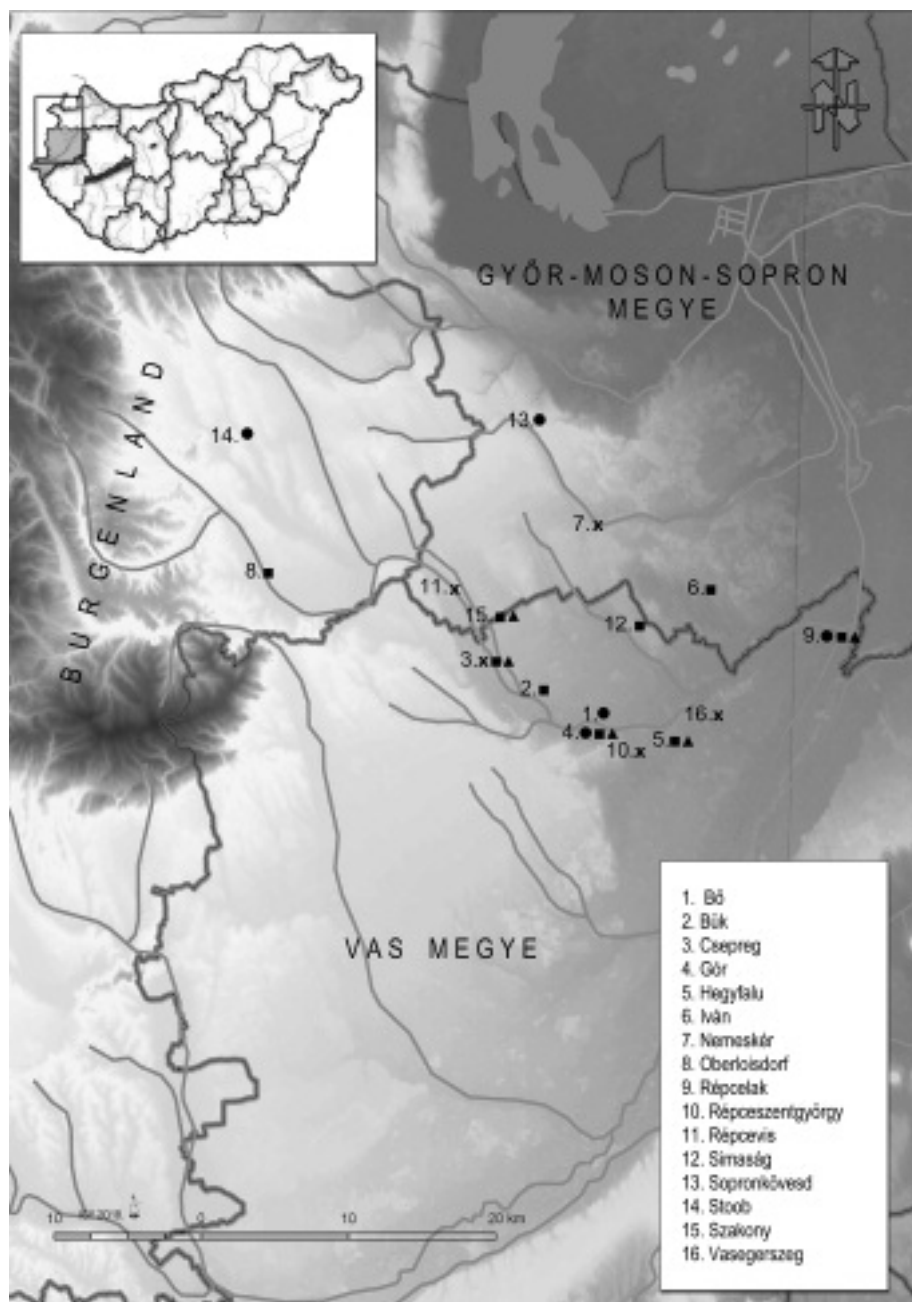
HANGSÚLLYAL VAS MEGYE TÉRSÉGÉRE

Írásom apropóját több ok szolgáltatta. Elsőként az, hogy szakmai pályafutásom, első és legnagyobb – ma már nyugodt szívvel kijelenthetem – európai hírű régészeti munkája ehhez a térséghez kötődik. A góri Kápolnadomb víztározó építését megelőző feltárása volt az, amit Dénes Józseffel 1988–1993 között, majd 2002-ben egyedül vezettem. Feldolgozásával kapcsolatos tanulmányaimat máig írom. Másodikként említendő, hogy 2017–18-ban előadásokat tartottam a folyó völgyében Bükön, Répcelakon majd Górbán. Miközben ezekre készültem több, korábban általam nem vizsgált leletegyüttest is megtekintettem, régi ismereteimet pedig új összefüggésekbe helyeztem.

Köztudott, hogy a hely története a Kárpát-medencében sehol nem velünk, magyarokkal és honfoglalásunkkal kezdődik. Még csak nem is a világhódító római légiókkal! A magyar föld történelme nem azonos tehát a magyar nép történetével, korábbi emberöltők százainak emlékeit rejt, amelyek meglehetősen érdekesek, egyúttal mellőzhetetlenek. Azt is tudjuk, hogy nemzeti génállományunkban a megelőző évezredek embereinek öröksége is kimutatható.

Rögvest e rövid tanulmányom elején azt is le kell szögezmem: az ország újkori történelme csak a vidéken és a Budapesten történtek együttes ismeretében írható le. De ugyanez az őstörténet vonatkozásában és kisebb léptékben is igaz. Vagyis egy város – esetünkben Bük vagy Répcelak történelme nem szakítható ki a kistáj, azaz a Répce-völgy történetéből, amelynek szerves építőköveit a falvak alkotják. Másként: a város történelme csak a faluhatárok történelmének ismeretében, azokkal szoros összefüggésben tanulmányozható és írható le. Gondoljunk csak néhány egyszerű, mondjuk XIX. századi kapcsolati formára: piac, gyógyszerellátás, iskola. A kérdés vizsgálatakor tehát sem a közigazgatási (megye, járás), sem az országhatárra nem lehetek és nem szabad tekintettel lennem, hiszen az anakronizmus lenne.

Csepreg a millicentenáriumra adott ki egy tanulmánykötetet, amely az őskortól a késő középkorig nyújt pillanatfelvételeket a várostörténetből. Bük 2015-ben ünnepelte, Répcelak pedig 2018-ban ünnepli írott történelmének 750. évfordulóját. Mindezek után azt gondoltam, érdemes göröcső alá vennem a folyóvölgy írott történelem előtti, azaz a római kort és a Pannonia létrehozását megelőző évezredek történetét. Azért is, mert úgy érzékeltem, a fent említett várostörténeti „monog-

ráfiákban” – sajnálatos módon – elsikkadt az írott történelem előtti több ezer év történelme. Ezzel a feldolgozással nem utolsó sorban ezt a hiányt kísérlem meg pótolni.¹

BEVEZETÉS – A TÁJ

A vizsgált terület egy vízfolyás, az Ausztriában Rabnitz, Vas megyében Répce és Győr-Moson-Sopronban Rábca teraszain húzódó vidéket jelenti az ausztriai forrásvidéktől a nagyobb vízbe ömlésig. Másként az Alpokhoz tartozó Rozália-hegységtől – a Zsira határában történő Magyarországra érkezésén át – az Alpokalja és a Hanság érintésével a Kisalföldön át a Dunába torkolló vízhez tartozó meglehetősen változatos táj. A Répce félköríves, aszimmetrikus völgyétől észak-északkeletre elterülő magyarországi részét a földrajzi szakirodalomban Répce-síknak nevezik. Felszíni képe azonban jóval változatosabb, mint a Gyöngyös- vagy a Rába-síké. Ennek oka az, hogy az Ős-Répce nem egységes süllyedék területet töltött fel 5–15 m vastagságú kavics-hordalékával. E hordalék számos bányájának művelése közben nem egy esetben bukantak felszínre az ember őstörténetének nyomai. A kavicstakaróra a jégkor végén vályog és lösz települt. Az utóbbinak szigetszerű maradványa a vízfolyás közvetlen közelében, a környezetéből kiemelkedő góri Kápolnadomb, amely a völgy lekutatatottabb régészeti lelőhelye. Hasonlóan jó kilátás nyílik innen a vízfolyás egy szakaszára, ahogy a répcelaki Várdombról is. Az utóbbi is löszből épült fel és szintén régészeti lelőhely. Sajnos a völgy egyetlen pontján sem volt környezettörténeti célú geológiai fúrás, így az ősi idők növényzetére és időjárására csak szórványos és áttételes adataink vannak. Ilyenekkel csak a Rábca torkolatvidékének közeléből, Ménfőcsanakról rendelkezünk, de csak a bronz- és a vaskor vonatkozásában. Távolabb a Vas megyei Vaskeresztes és a Kismartonhoz közeli Zagersdorf (Zárány) kora vaskori halomsíraiból ismerünk gabona és gyümölcs magvakat. Ugyanakkor a Csorna határában megfigyelt ciklikus áradások és klímaváltozások összefüggése valószínűleg a Vas megyei Répce szakaszra is igaz. A talajborítást a síkságon 71%-ban a barna erdőtalajok alkotják, amelyek az évezredek során kivágott erdőkre utalnak. A ma 120 km hosszú Répce alluviumán jó réti öntések és öntéstalajok találhatóak. A síkság éghajlata a mezőgazdasági kultúráknak kedvez. A síkság 36 települése – betűrendben Bőtől Hegyfalun és Nagygeresden át Zsiráig – 550 km²-nyi területen található. Én azonban még számos települést – köztük Répcelakot – is ide sorolok. A folyó ausztriai vízgyűjtője még kb. 150–200 km² lehet.

A TÉRSÉG ŐSTÖRTÉNETI KUTATÁSÁRÓL

A téma feldolgozását alapvetően befolyásolja az a tény, hogy sajnálatos módon a folyóvíz gyűjtőterületének egyetlen városában (Oberpullendorf / Felsőpulya, Csepreg², Bük, Répcelak) sem működött és ma sincs múzeum. A Répce végpontját jelentő Győrtől most tekintsünk el. Így egyetlen városban és környékén sem tevékenykedett soha állandó jelleggel régész. Ugyanakkor sem Szombathely (Savaria Múzeum), sem Sopron (Liszt Ferenc Múzeum), sem Győr (Rómer Flóris Művészeti és Történeti

Múzeum) nincs messze a vizsgálat tárgyától. Sőt, ezektől a legtávolabb található hazai települések sincsenek 60 percnyi vonatozásnál, vagy autózásnál messzebb. Ennek ellenére a terület tervezett tudományossággal soha nem volt kutatott.

A trianoni békekötésig Vasvármegye része volt a folyóvölgy egésze, ami ma két állam, Ausztria és Magyarország területére esik. Ezért nem meglepő, hogy 1898-ban a Kőszegen élő Miske Kálmán magángyűjteményébe került a felsőszentlászlóiként (ma Oberloisdorf) neki eladott bronz kincs. Ausztriában, a területileg illetékes burgenlandi tartományi, az eisenstadti (Kismarton) székhelyű múzeum az alapításától máig általában egy régészt foglalkoztató intézmény. Innen is csak kb. 50 km a Répce-völgy ahhoz legközelebbi települése. Hazánkban, a mai Vas és Győr-Moson-Sopron megyében, az 1960-as évek közepétől a korábbiakhoz és Eisenstadthoz képest nagyszámúval több régész volt és van státusban. A jelenlegi struktúrában Szombathelyen 7, Kőszegen 1, Győrben 4, Mosonmagyaróváron 1, Sopronban pedig 2 fő régészt találunk. Ennek ellenére a múzeumok gyűjtőterületén bőséggel van – kutatási szempontból – fehér foltnak számító terület.

A fenti tények után nem igazán meglepő, hogy a vizsgált folyóvölgy őstörténetét a teljes áttekintés igényével és összefüggéseiben eddig soha, senki nem vizsgálta. Az úgynevezett városmonográfiákban (Bük, Répcelak) az őskorról csak egy-két elnagyolt sor, néhány általánosság és számos szakmai tévedés, pontatlanság olvasható. Egyikben sem szerepelnek azonban az alábbi, korai és fontos őstörténettel kapcsolatos adatok, hogy például már a XIX. század végén egy bronz lándzsahegy Górról a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott, hogy 1890-ben Bükrről, a „csepregi út mellől” a soproni múzeumba került egy különleges díszítésű edény.

Későbbiek azok az első kulcsfontosságú tanulmányok, amelyeket a bronzkor időszakáról az 1970-80-as években Károlyi Mária írt. Ezekben csepregi és hegyfalui feltárásainak anyagát is közölte. Nagyon hasznos olvasmány, fontos adalékokkal szolgáló kiadvány a völgy vizsgálatához Károlyi Mária 2004-ben kiadott könyve és az eisenstadti régész-múzeumigazgató, Karl Kaus írásait összegyűjtő, 2006-ban megjelent monográfia. Fekete Mária pedig a korai vaskor Vas megyei emlékeinek a veszprémi Hallstatt kollokviumon történő összefoglalásakor a góri Kápolnadomb emlékeire is kitért.

Ezt követő hosszú szünet után, a hazai kutatásban e sorok szerzőjének és munkatársainak a góri leletanyagot tárgyaló publikációi következnek. Tóth Zsuzsanna a késői újkőkorról írt alapvetést. Korszakos jelentőségűek Fűkőh Levente malakológus góri, és Gyulai Ferenc archeobotanikus góri és szombathelyi valamint Sümegei Pál geológus-régész vasi (Bucsu, Kemeneskápolna, Sárvár, Szombathely, Vát, Velem) és Győr-Moson-Sopron (Fertő tó, Csorna) valamint Veszprém (Mezőlak) megyei környezettörténeti kutatásai, amelyek a jégkortól a XVIII. századig terjedő időszakot ölelik fel. Feldolgozásaik segítségével kirajzolódott az őskor évezredeinek ember okozta környezeti változása (pl. erdőírás), valamint földművelésének alakulása, de még a gyógynövények használata (pl. Szombathely-Metro áruház, rézkor: menta; Ikervár, kora vaskor: menta, fekete üröm, orvosi ziliz) is.

Góri kutatásainkat azonban igazán csak akkor tudjuk a helyén kezelni, és értékelni, ha a megfelelő környezetbe helyezzük, és abban elemezzük. Azaz, ha egy kistáj egészében vizsgálódunk. Ugyanakkor nem várható el ettől a munkától és nem is célom, hogy a vizsgált terület minden településének összes őskori régészeti lelőhelyét számba vegyem, de azok többségének ismeretében, a legfontosabbak kiemelésével rajzolom meg a kistáj őstörténetének vázlatát, főbb folyamatait, kapcsolatrendszerit, ebben a góri Kápolnadomb valóságos helyét. A kistajat lefedő két megye területén, azaz a Répce-síkon a ma hivatalos nyilvántartás szerint 175 őskori lelőhely ismeretes.³ Az ausztriai Közép-Burgenland területéről hasonló összefoglaló adatot nem tudok közölni. Nagy anomáliák figyelhetők meg az egyes települések őskori lelőhelyeinek számát tekintve. Chernelházadamonya és Iklanberény határából egyetlen ilyen korú lelőhelyről sincs tudomásunk, de Csér, Nemesládony és Sajtoskál határából is csak egy-egy, pontosan nem meghatározott őskori lelőhelyről van információnk. Ugyanakkor Bük, Gyalóka, Lócs, Mesterháza, Pusztacsalád és Tompaládony területéről csak egyet-egy, de kronológiailag már tisztázottat ismerünk. Öt és tíz közötti a számba vett helyek száma Bő, Csapod, Egyházásfalu, Gór, Iván, Nemeskér, Répcevis, Simaság, Sopronhórpács, Sopronkövesd, Vasegerszeg és Zsira esetében. Tíznel több őskori örökség emléket felmutató lelőhelyet csak Csepreg (19), Hegyfalva (12), Répcelak (13) és Szakony (16) vallhat a magáénak. Csepreg és Szakony kiemelkedő adatai az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején intenzíven működő kavicsbányákban felfedezett bronzkori temetőkkal magyarázhatók. Természetesen az ezek megmentésében aktív szerepet játszókat nevérdemes megjegyezni: Nováki Gyula (Sopron) és Károlyi Mária (Szombathely) régészekét, valamint Wellner Lőrinc és Zátanyi Sándor (Csepreg) tanárokat. Ettől kezdve e két településre, hullámzó intenzitással ugyan, de figyelt a régészettudomány. Szakony esetében később Gabler Dénes római koros és Gömöri János középkoros specialista feltárásai a régió szempontjából meghatározóak. Csepregen pedig a fent már említett millicentenáriumi tanulmány-kötet előmunkálatai eredményeztek számos új őskori lelőhelyet. Ebben nem kis szerepet játszott Ludván János helyi gyűjtő önzetlen adatszolgáltatásaival. Az őstörténet szempontjából kulcsfontosságúnak tartom azokat a lelőhelyeket, ahol legalább 4-5 őskori időszak emléke anyaga bukkant napvilágra. Ilyenek a szakonyi Kavicsbánya, Békás-tó és Kertalja, a góri Kápolnadomb, valamint a vasegerszegi Hermina-tábla III. elnevezésű helyek.

A LEGKORÁBBI FÖLDMŰVELŐK: AZ ÚJKŐKOR NÉPEI

A délről, az Észak-Balkán felől vándorlókkal (azaz migrációval) érkező termelő gazdálkodás (azaz a neolitikus forradalom) agro-ökológiai határa éppen térségünk felé délre, a Balaton partja vonalában húzódott. Az újítások a második lépcsőben a vízfolyások, így a Duna és a Répce mellett is terjedtek nyugat felé, egészen az Atlanti óceán partjáig. Ezek mellett azonban már működött a horvátországi újkőkori divatot közvetítő, az ún. Borostyánkő útba csatlakozó út. A Borostyánkő út római kori nyomvonalára Strebersdorf (Répcemicske), majd Unterpullendorf (Alsópulya) területén keresztezi a Rabnitzot, azaz a Répce-t, és halad a mai Sopron, majd a Duna felé. Az első

és legkorábbi (Kr. e. 5500 körül) itt, a középső kőkori (mezolitik) őslakosság és a bevándorlók keveredéséből kialakuló új, földművelő „népet” a régészettudomány *Vonaldíszes kerámia kultúrájának* nevezi. Az edények bekarcolt díszei között a sávokat fehér, sárga, zöld és piros festékekkel színezték. Vidékünkön a *dunántúlinak* nevezett változat (Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája, azaz rövidítve: DVK) terjedt el. Településeiken hatalmas (20–40 m hosszú), faszerkezetes házak álltak. Ilyeneket a Győr-Moson-Sopron megyei Ménfőcsanakról, Mosonszentmiklósról és Eneséről, valamint a Vas megyei Szelestéről, Toronyból és Zsenyéről ismerünk, hogy csak néhány példát említsek. A vizsgált tájban Stoob (korábban: Csáva) Rohrfeld dűlőjéből szarvasmarha fejlet formázó, füffel ellátott, szórvány edényük mellett Csepreg, Gór és Répcelak leletanyaga kiemelkedő. Csepreg határából⁴ nagy sorozatban ismerjük remek, a Kőszegi-hegység palaközeteiből készített kő vésőbaltáikat, Répcelak–Gyepre-dűlőn pedig emberi arcot és kecskefejet utánozó edénytöredékeik, valamint a fonás-szövés agyag emlékei: az orsógombok és a szövőszéknehezékek jelentősek. E település pattintott kőszköz anyaga a négy feldolgozott Vas megyei lelőhelyek egyike. A Bakonyból történő kőnyersanyag beszerzésének, a kereskedelemnek remek példája. A májszínű

radiarit pengék forráshelye a szentgáli Tűzköves-hegy, míg a szürke kova a Tevel-hegyi bányából származik. Fontos persze megemlítenem Hegyfalú, Pusztacsalád, Répceszentgyörgy és Sopronkövesd határának lelőhelyeit is. Különleges, és a Répce-völgyben máig önmagában álló a Bő határában, Google-mapon megfigyelt, majd terepen azonosított kettős körárok. Ez valamilyen közösségi szertartás helyszíne lehetett. A megyében, a vonaldíszes időszakot követő, azaz késői újkőkori *lengyeli kultúra* évszázadaiból – amelynek kialakulási területe éppen a megyénk is – egy ilyen részletét Sé–Malomoldalon feltártak, ahol több mint száz agyag szobrocska került elő. A lengyeli kultúra fazekasainak művészi érzékkel festett edényeit a völgyből még Csepregről, Górból, Répcelakról és Sopronkövesdről ismerjük.

A KORAI FÉMMŰVES CIVILIZÁCIÓ: A RÉZKORI KULTÚRÁK

A közösségi szertartások egyik helyszíne a korai rézkorban, azaz a *késői lengyeli* időszakban is az egyes, vagy többes körárokkal határolt szent terület maradt. A Dunántúlon talán az egyik legszebb az Ikervár határából, a Rába síkról, Otto Braasch 2007. évi júniusi légi felvételéről vált ismertté, amelyet azután terepen is sikerült azonosítani. Ezekben, a nagyjából Kr. e. 4600-tól kezdődő évszázadokban a gazdálkodásban – a régészettudomány jelenlegi állása szerint – az állattartás vált meghatározóvá és elterjedt a négykerékű kocsi és a ló használata (második neolitikus forradalom).

A középső rézkort a mi területünkön is az ún. *Balaton–Lásinja kultúra* képviseli. Településükre utaló edénytöredékek Csepreg és Vasegerszeg területéről kerültek múzeumba. A korszak végén, ami a *badeni kultúra*⁶ neve alatt írható le – ekkor élt (Kr. e. 3100 körül) az Alpokban Ötzi, aki egyébként fémműves mesterember volt – egyre tömegesebbé lett a réz alkalmazása. Közvetlenül a vizsgált terület szomszédságában található Rechnitz (Rohonc) és Bernstein (Borostyánkő) őskorban már ismert réz-előfordulásai. Nagyméretű, ellentett élű rézcákányaikat a közeli Ság hegyről ismerjük. Szakonyból, Csepregen, de Répcelakon két területről, valamint Répcevis határából is tudomásunk van településeik nyomairól. A szarvasmarhát igen nagy számban tartották, ami megélhetésük, így a vagyon alapja is volt. Ezért nem meglepő, hogy kultusza vallási életükben is kiemelkedő szerepet játszott. A badeni kultúra életének végén a keletről érkezőket jelző halomsírok alá temetkezések emlékei a völgyből még ismeretlenek, ugyanakkor a Fertőtől nyugatra igen (Neusiedl am See–Kalvarienberg / Nezsider, kora: Kr. e. 2760–2660).

A rézkor és a bronzkor határán létezett az egész Európában megtalálható, karcolt díszes és festett edényeket, harcias, kő nyílhegygel ellátott vesszőket használó íjászokkal jellemezhető *harangedényes kultúra*. A mai Portugália területén Kr. e. 2700 körül tűntek fel. Késői időszakukba sorolt temetőjükről és településükről Lutzmannsburgból (Locsmánd) tudunk. A kistáj magyar területén elsőként felbukkanó szórvány – településről vagy sírból származó –, velük talán

összefüggésbe hozható emléke egy edény, amelyet Bükön, 1890-ben a „csepregi út mellett” találtak. Ezt Károlyi Mária az egyidejűleg létező ún. *Litzenkeramikához*, Kiss Viktória pedig a szlovéniai *Ljubjana I. kultúrához* sorolta. 1964–1970 között a csepregi kavicsbányában egy temetőjük szinte teljesen elpusztult. Néhány sír leletmentését Károlyi Mária végezte el. Halottaikat oldalra fektetve, felhúzott lábakkal, „alvó” pózban temették el. Néhány tárgy Wellner Lőrinc csepregi tanárhoz, majd a helyi falumúzeumba került. Településeik 1999-ben a szombathelyi Tesco csomópont közelében, a 86. sz. főút nyomvonalában (téglalap alaprajzú házakkal), 2003-ban az osztrák határra vezető 89. sz. főút nyomvonalának bucsui szakaszán (itt csónak alaprajzú házakkal), és 2009-ben szintén a 86. sz. főút nyomvonalak megelőző feltárásán, a váti Rátka-patak teraszán (szintén csónak, de téglalap alaprajzú házakkal is) örvendeztették meg a kutatást. Perenye kora bronzkori településéről egy szórvány edényük szintén a Savaria Múzeumba jutott. Összegzésként leírhatom – újabb adatokkal megerősítve Károlyi Mária korábbi megállapítását –, hogy az érckutatásban igen aktív, és a folyami hajózással történő kereskedelemben is jeleskedő harangedényes kultúra a Fertő tótól délre, Vas megye északi részét is megszállta. Talán ebben a régióban is egy kereskedő kolóniát hoztak létre?

AZ ELSŐ EURÓPAI EGYSÉG HELYI LAKOSAI: A BRONZKORIAK

A kora bronzkori (kb. Kr. e. 2600-tól) ún. *Kosihy–Čaka–makói kultúra* emlékanyagát nem igazán azonosította még a tudományos kutatás a Répce-völgyében. A következő igen fontos leletcsoportot, a középső bronzkort a térségünkben lefedő, az úgynevezett *Gáta-Wieselburg*⁷ kultúrát viszont egyre jobban ismerjük. A nemzetközi szakirodalomban máig használatos elnevezése a régiségek magángyűjtőjétől, majd Vasvármegye Múzeumának igazgatójától, és a kőszegi múzeum egyik alapítójától, báró Miske Kálmántól származik. Ő 1917-ben Gáta csoportnak nevezte. Ugyanezt a régészeti tárgyi emlékcsoportot 1921-ben Oswald Menghin, a bécsi egyetem régész professzora a Wieselburg kultúra névvel illette. Ismert temetőiket a Répce-völgy kavicsbányáiból, Szakony és Simaság területéről tartjuk számon. Településükre utal a góri Kápolnadomb tálja. Legújabb Vas megyei temetőjük (Zsennye–Kavicsbánya) feltárását és feldolgozását követően ma az tudható: a kultúra elterjedésének déli ha-

tára a Rába folyó volt. A Répce torkolatvidékének közelében, Ménfőcsanak határában azonban a folyó keleti oldalán is éltek és temetkeztek, azaz hídfőállást foglaltak. A ménfőcsanaki sírok és a szakonyi temetőből vett minták radiokarbon kora (Kr. e. 1880–1770) megegyezik, ami a Répce-völgy szinte egyidejű „megszállását” igazolja.

A középső bronzkor végén is élő *Litzenkeramik* Répce menti lelőhelyeként az osztrák kutatás Oberpullendorf (Felsőpulya) mellett Büköt tartja számon a fent már idézett, 1890-ben előkerült edény ürügyén. Az ugyanekkor a továbbélő Gáta-Wieselburg és a késő bronzkor elején, kicsivel Kr. e. 1600 előtt kialakuló *Halomsíros kultúra* települése Hegyfalu területéről ismert. Innen már az 1962-es útépítést (a Balatonra vezető 84. sz. főút) követően kerültek edénytöredékek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Később Károlyi Mária végzett az út melletti tehenészeti telep építésével

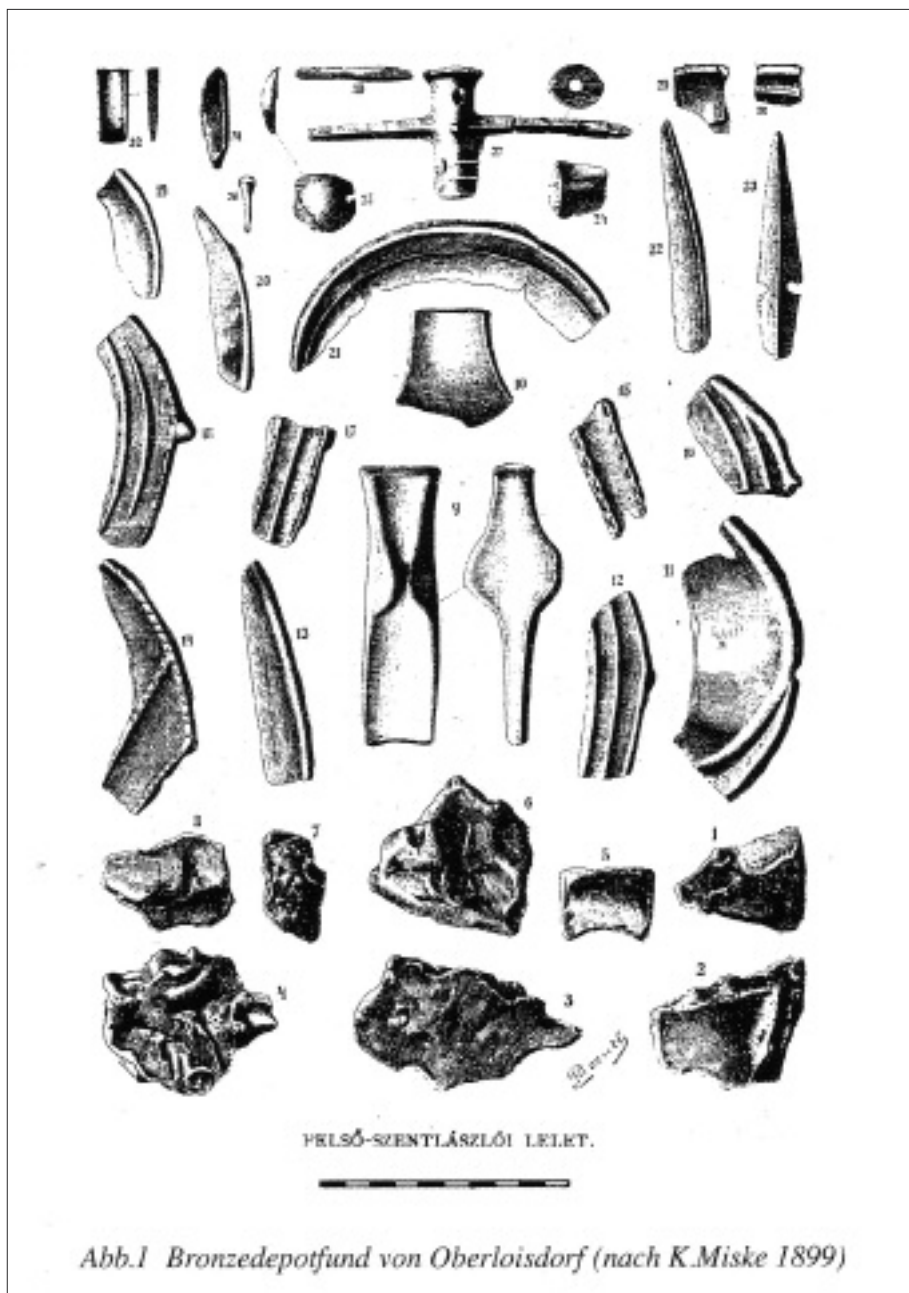
összefüggésben ásatást, ahol egy nagyméretű, alapárkos ház részlete is előkerült. Edénykészletének egyik legjellegzetesebb példánya egy tárolóedény, amelynek hasán három, függőleges borda van. Hegyfalu ellentétes, nyugati végén egy több méteres magasságú földhalom talán a kultúra helyi „nagyfőnökének” temetkezését rejtje? A

kultúra elnevezése erre a látványos temetkezési módra vezethető vissza. Halottaikat a korai időszakban ép tetemmel, később hamvasztást követően temették el. Újabb településük nyomait és egy különleges, edényekből és kézi őrlőköből álló leletegyüttest tartalmazó gödrot Farkas Csilla régész (Szombathely) 2000-ben tárt fel Répcelak–Galagonyás dűlőben. Ebben egy olyan nagy tárolóedény is volt, amelynek fül mellé helyezett, plasztikus díszének előképét a Gáta-Wieselburgi

kultúra zsennyei temetőjéből is ismerjük. A Halomsírosok szállták meg először a bronzkor folyamán nagyobb léptékben a később központi szerepet játszó, a régészettudományban európai hírű velemi Szent Vid hegyet. Látványos, a répcelakihoz és a hegyfaluihoz hasonló tárolóedényeket is rejtő településüket Vát határában, a 86. sz. főút új nyomvonalának megelőző feltárásán, 2007-ben ismerhettük meg.

A Kr. e. 14. század közepétől létező *Urnamezős kultúra* a völgyet sűrűn belakta. Ezt igazolja Oberloisdorf (Felső/szent/lászló) fémműves mester nyersanyagának tartott bronz kincse, de Csepreg határának terepbejárás közben talált sarlótöredéke, góri településük fémműveseinek öntőformái, Bő, Csapod, Hegyfalu, Iván, Répcelak és Sopronkövesd települési nyomai, valamint Ménfőcsanak települése, kis sírszámú temetője és bronzkincse is. A góri Kápolnadomb bronzot megmunkáló mesterei, ha nem is az egész völgy korabeli urainak és lakosainak, de talán nagy részük öntvény igényét elégíthették ki. Repertoárjukból rudak, értékmérő egységek, balták, ötvös kalapács, nyílhegyek, karikák és tűk homokkőből és agyagból készített öntőformái ismeretesek. A kistáj késői urnamezős kori, radiokarbon kormeghatározásból származó abszolút évszámait Górból ismerhettük (Kr. e. 1138–732) meg először, majd a ménfőcsanaki temető ilyen vizsgálata (Kr. e. 1114–1009) is megtörtént. Mivel a korszakban a halotthamvasztás szokása általános, így különös jelentőségű, bár nem egyedi, hogy a góri település gödreiben ép és részleges emberi testmaradványok kerültek elő. Meghatározásukat K. Zoffmann Zsuzsanna végezte le. Végkövetkeztetése, hogy antropológiailag két csoport különíthető el: helyiek és keleti eredetűek (preszkíták), akiknek valószínűleg nem egy békés találkozását sejtetik a gödrök emberi maradványai. A keletiek jelenléte természetesen nem újdonság, hiszen keletről az őskőkortól kezdődően folyamatos impulzusok érték a Kárpát-medencét, de egész

Európát is. Az viszont új, hogy eddig nem sikerült őket a korszakban embertanilag kimutatni.

A 13–11. századi úgynevezett urnamezős vándorlás jellemzően Európa belső területeiről, így a Kárpát-medencéből indulva a tengeri népek mozgását erősítette. Egyes törzseik zsoldos harcosai családjaikkal együtt eljutottak Mükénébe, Kisázsziába és Egyiptomba is. Ezt a tényt nemcsak egyes fegyvertípusok (pl. kard, lemez- és bőr páncélzat, sisak), de agyagedényeik ottani megjelenése is igazolja.

A VASKOR NÉPEI: A HALLSTATT ÉS A KELTA CIVILIZÁCIÓ

Az Alpok egyik tengerszeme mellett fekvő, az ausztriai *Hallstatt* (kelta eredetű elnevezés lenne, miszerint: a „só helye”) kisvárosáról kapta a nevét a vaskor korai, a kb. Kr. e. 750-től kezdődő időszaka. A Salzkammergut régiója máig művel sóbányáinak Itália és a Baltikum, de nyugat és kelet felé is irányuló nyersanyag kereskedelmére ala-

pozódott a helybeliek rendkívüli gazdagsága, amely temetkezési mellékleteikben is tükröződött. Mivel a temetőt már a XIX. század közepén megásták, a Nyugat- és Közép-Európában megfogható hasonló emlékanyagot és ezzel a korszak egészét erről a lelőhelyről nevezték el. Valószínűleg Hallstattból származó só-rögöt találtak a Győr-Moson-Sopron megyei Ménfőcsanakon is, ami a Nyugat-Kárpát-medence innen történő ellátását (felhasználása: ételízesítő, a hús tartósításának

szere) sejteti. A vastárgyak (pl. vaspengéjű kard, zabla, balta) mellett azonban még tömegesen alkalmazták a bronz alapanyagúakat.

A korszak két igen fontos lelőhelye található a Répce-völgyében. Ezek a góri Kápolnadomb települése és a hegyfalui temető. Utóbbi legjobban keltezhető és kulturálisan is legfontosabb temetkezése a 4. számú. E sír edényei között olyat is találunk, ami a horvátországi Martijanec és az ausztriai Sulm-völgye közötti térségből érkezett sejtet. Ugyanakkor a Kápolnadombon olyan edényeket sikerült rekonstruálni, amelyek az előbbi területen belül pl. Szlovéniából ismertek. A góri lelőhely különlegessége pillanatnyilag – a kutatás előre haladtával ez majd bizonyosan felülíródik – még az is, hogy a Dunántúlon csak innen ismerjük az ún. bikafejes, valószínűleg díszedények töredékeit. Ez a kerámia típus eddig csak sírok mellékleteként került elő. A megyénkben pl. Vaskeresztesen, vagy a Veszprém megyei Somlóvásárhely és Vaszar halomsírjaiból úgyszintén. Jól rímél erre egy hegyfalui adat. Ott a lapos sírok – az eredetileg kis magasságú, sírhant szerű halmot évezredek során elszántották – között az egyik gödörben egy szintén stilizált állatfejes edény töredéke bukkant napvilágra, ami arra utal: a temetkezési rítus – halotti tor? – kerámiái között ilyenek is szerepeltek, amelyeket a szertartás végén összetörtek. E temető(részlettől?) nem messze, a

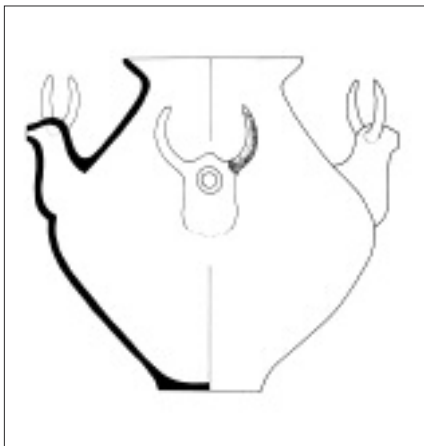
község Szombathely felőli végén – még a belterületen, egy lakótelken – hatalmas méretű halomsír van. Vajon hallstatt-kori? Netán a lapos síros közösség egyik vezetőjének temetkezését rejti? Régész ásója még soha nem bolygatta. Ha majd ez megtörténik – választ kapunk a kérdéseinkre. Érdekes, hogy a góri településtől nem messze, keletre, egy Halomi-rész és egy Hajgató-Halom-dűlő is található. Nagy kérdés, hogy itt a Kápolnadombon élők temetkeztek-e? Hozzáteszem: a szántással művelt dűlők területén ma már jól látható halom vagy halmok nincsenek.

E két hangsúlyos hely mellett azonban tudomásunk van egy további temetőről is. Annak sírját Szakony területén, a kora Árpád-kori köznépi temető sírjainak feltárása közben tárta fel az ásató Gömöri János. Ugyanakkor Répcevisről, Simaságról és Undról is tudunk a korszak településekre utaló emlékeiről.

A korszakban a reprezentatív, csak a társadalom gazdagabbjai által birtokolt – az esetek többségében halomsírokból előkerülő – edényeket vörös festéssel, valamint festés és grafitó sávok kombinációjával, vagy csak grafitózással díszítették (pl. Mesteri, Vaskeresztes, Somlóvásárhely, Vaszar). Ezek lehettek geometrikusak, de felvululó, zenélő, birkózó emberek és a környezetet jellegzetes állat- és növényeinek rajzát is megjelenítették. Ritkább az ónfólia-díszítés alkalmazása.

A Hallstatt kultúra idején jelennek meg a térségben – egészen Sopronig kimutathatóan – az észak-balkáni eredetű *Basarab kultúra* és a még keletebből érkező *szkíták*. Utóbbiak hozták magukkal az edények korongolásának ismeretét és a vasat is nagy mennyiségben alkalmazták. A Répce-völgyből azonban tárgyi emlékeiket még nem ismerjük, de megyénkben Bucsú, Sárvár, Sé és Velem határának egy-egy lelőhelyéről igen. Ugyanakkor a Basarab kultúra hatása a góri kerámiában kimutatható.

A vaskor második, késői, kb. Kr. e. 550-től induló szakaszát 1871-től a már valódi néprévvélt azonosított, nyugatról, valamint Csehország felől bevándorolt *kelták* anyagi kultúrája és történelme jelenti. Velük jelenik meg a Kárpát-medencében a nyugati felől érkező korongolt kerámia és a vas tömeges felhasználása (fegyverek, harci és hétköznapi használatú kocsikalkatrészei, mezőgazdasági eszközök). Vas megyében legnagyobb és nemzetközileg jól ismert magaslati, a késői évszázadokban erődített, pre-urbánus településük (oppidum) a velemi Szent Viden létezett. Az általunk vizsgált folyóvölgyben és teraszain településeiket az alábbi helyeken találjuk meg: Oberpullendorf–Bucht területéről vasérc bányájukról, Lutzmannsburg (Locsmánd) határából vasolvasztó kohójukról tudunk. E vasfeldolgozó régiótól északra Sopron, délre pedig a már említett velemi Szent Vid kelta oppidumai találhatóak. Nem meg-

lepő tehát, hogy a Fertő nyugati oldalán és kissé északabbra St. Georgen (Lajtaszentgyörgy) határából ötvös-kovács sírját is feltárták.

A kelták tömeges megtelepedését Bó, Csapod, Csepreg több lelőhelye (a Répce és az Ablánc-patak közötti erdőben talált hólyagos, bronz lábperec töredéke, a szentkirályi település fazeka, valamint a Boldogasszony-patak melletti nagy településük), Egyházásfalu, Hegyfalu, Iván, Mesterháza, Nemeskér, Pusztacsalád, Répcevis, Simaság, Sopronhorpács, Szakony Tompaládony, Und és Répcelak lelőhelyei igazolják. Utóbbi határában izgalmas a Várdomb települése, amelynek pozíciója a göríhoz hasonló. Emlékei 1956-ban, a homokbányászaskor megbolygatott germán sír alól kerültek elő. A másik, emlékeiket eredményező feltárás a Gyepre-dűlőben folyt. A völgy vitathatatlanul legismertebb és talán hajdan központi szerepet betöltő régészeti lelőhelye a góri Kápolnadombon található. Érdemes részletesebben is megismerni vele, hiszen ilyen eredményekkel – de abszolút kormeghatározási adatok nélkül – csak a velemi Szent Vid és a soproni Burgstall büszkélkedhet.

Az erődítés bejáratu kapuja – a terep szintvonalainak ismeretében – csak a keleti oldalon lehetett, amit azonban az újkori falu és a modern kori bánya pusztított el. A domb platójának peremét erődítették. A domb déli, alacsony peremén, a temető szélén ma is jól látható nagysáncot geológiai fúróval vizsgáltuk. Megállapítottuk, hogy a sánc faszerkezetes, földtöltéses, s hogy a külső oldalán, a dombaljánál két – a védelmet erősítő – árok van. A domb platójának nyugati és északi részén ugyanilyen szerkezetű sáncot építettek. A sánc gerendáinak lenyomatai és elszíneződése két szintben jelentkeztek. A sánc alatt egy korábbi kelta házat is találtunk. A sánc egyik függőleges fagerendája a házhoz tartozó tároló verembe mélyedt. A faszerkezet elemei rönkök és bárdolt négyszögletesek voltak. Kőfalat, avagy kőfalra utaló omladékok nem találtunk. Ezek hiánya azzal magyarázható, hogy kő csak 20 km-es távolságon túl (Ság hegy, Kőszegi-hg.) található. A sánc fa kazetta-szerkezete szabályos, ami szöveget zárt be a domb peremével. Ezt a csúszás megakadályozása, az oldalnyomást elensúlyozandó alakíthatták így ki. Az északi dombperem legmagasabb és legmeredekebb részén csak fa paliszádkerítés volt, ill. a platóhoz a keleti oldalon csatlakozó nagyméretű terasz határán, a külső oldalán árokkal kombinált paliszádkerítés állt. A sánc átlag szélességét 8, magasságát 2 m-nek tekintve, az imígyen védett plató (határa a 175 m-es szintvonal) területét pedig minimum 585 m-nek számolva 9360 m³ (14.780 t) föld és 1346 m³ (1310 t) fa beépítését feltételezhetjük. Ennyi – a beépítésre alkalmas – fát kb. 13–14 ha erdőterület kiirtásával lehetett nyerni. A fa mellvéd hajdani meglétét az E-1-3 szelvények nyugati metszetének két beásása sejteti. Fenti adataink így is jól érzékeltetik az erődítési munka monumentalitását. A védművek építéséhez vasanyagot (pl. kapocs, szeg) nem használtak, ugyanis ilyeneket nem találtunk.

A település alábbi korszakai különíthetők el. Az I. az erődítés építését megelőző időszak. A sánc alatti házhoz tartozó veremből („a” gödör) egy korai időszakra jellemző, belsődíszes tálat sikerült restaurálni. Ehhez kapcsolható az I. felület egyik faszénmintájának radiokarbonadata, ami a Kr. e. 402–212 éveket eredményezte. A II.

a sánccal védett település. A sánc egyik oszloplyukából kiemelt fagerenda maradványának eredménye, Kr. e. 363–187 évek. A III., bizonyos jelenségek (pl. a sáncba ástott kelta gödör) arra utalnak, hogy az erődítés felhagyása után is éltek még kelták a Kápolnadombon. Ezt egy további C14 adat megerősíteni látszik, amia Kr. e. 362–128 éveket eredményezett. A település élete – a radiokarbon dátumok alapján – kb. egy évszázados időtartamú lehetett, a korai kelta időszak végén (LT B2), a középső kelta kor (LT C1) kezdetén.

Érdekesebb objektum volt a sánc alatt feltárt tároló veremmel rendelkező raktárépület. Ez a korban szokásos, nagyjából négyszögletes alaprajzot mutatta, tapasztott faszerkezetes fala lehetett, amire a sok falenyomatos agyagtapasztás töredék utalt. Betöltésében egy hullámos peremű szövöszéknehezék mellett egy belül bepecsételt, „szőlőfürt”-díszes tál is volt. A másik ritkaság – máig alig egy tucatot ismerünk a Kárpát-medencéből – egy fazekas kemencéje. Ez a platóhoz csatlakozó keleti teraszon (a mai gátórház területén) volt. Használat közben omlott be. Boltozott égetőterének külső átmérője 90 cm, átégett agyag palástjának vastagsága 4–6 cm. A tüzelőtorok külső szélessége 50 cm, hossza 37/40 cm volt. Az agyag rostély vastagsága 5 cm, a rostélylyukak átlagos átmérője 8–10 cm. A restaurálás során kiderült, hogy a különböző helyeken talált grafitos edénytöredék összeillik. Összesen kb. 19–21 db edényt (urnák, fazék, tálak) találtunk a kemence omladékában és hamuzó gödrében. A kemence rekonstrukciója 2001 óta a szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkert kerámiatörténeti kiállításán volt látható, annak lebontásáig. A kemencét a korai kelta időszak második felére (LT B2) datáltam. A fazekas kemencét a település korai (I.) időszaka emlékének tartom. A grafit származási helyeként – más hazai lelőhelyen – a Cseh-masszívum/Moldanubikum területét azonosították. Bányászott és beszállított grafitrögök Ménfőcsanakon és Velemből ismertek. A grafit alkalmazásával elsősorban már az edény tűzállóságát növelték. Különleges és ritka emlék még egy úgynevezett edénydepó. Ezt egy tucát, kézzel formált edényből (nagy méretű tárolóedények, fazekak, tálak) áll. Ezeket fenékkkel felfordítva, többet egymásba

húzva helyezték el egy gödörben. Vagyis üresen kerültek abba, nem tároltak bennük semmit. Több edényen korabeli javítás (a repedés két oldalán furatok, ami a néprajzból ismert „drótos tót” technikával azonos) látszik. Feltűnő, hogy a feltárásból hiányoznak a kisleletek (ékszerek, érmek). Talán az egyetlen kivétel egy kék üvegkarperec

töredéke, amelynek legközelebbi párhuzamát Répcelak–Gyepre-dűlő feltárásáról, távolabbiakat pedig a veleimi a Szent Vidről ismerjük.

Végezetül meg kell említenem még néhány bizonytalan korú halomsírt, azaz temetkezési helyet. Ezek a Stoob (Csáva) határában látható két, és a lócsi magányos példány. Keltezésük lehet: késő réz-, kora- vagy késő bronzkor, de a keleti Hallstatt kultúra temetkezéseit ugyanúgy rejthetik, ahogy a keltákhoz, sőt a rómaiakhoz is köthetők. Valódi korukat csak régészeti feltárás tisztázhatja.

Mindezek után csak annyiban összegzem e rövid tanulmányom lényegét: elolvasása után talán nem vitatható a Répce-völgy római kort megelőző szerepe és jelentősége. Elhagyásuk – remélem, most már nem csak az én véleményem ez – a városmonográfiákból vétkes könnyelműség volt.

MELLÉKLET

A szövegben említett kiemelkedő jelentőségű őskori lelőhelyek települései a Répce-völgyében 1. Bő, 2. Bük, 3. Csepreg, 4. Gór, 5. Hegyfalu, 6. Iván, 7. Nemeskér, 8. Oberloisdorf, 9. Répcelak, 10. Répceszentgyörgy, 11. Répcevis, 12. Simaság, 13. Sopronkövesd, 14. Stoob, 15. Szakony, 16. Vasegerszeg

Újkőkör (kör): Bő, Gór, Répcelak, Sopronkövesd, Stoob;

Rézkor (x): Csepreg, Nemeskér, Répceszentgyörgy, Répcevis, Vasegerszeg;

Bronzkor (négyzög): Bük, Csepreg, Gór, Hegyfalu, Iván, Oberloisdorf, Répcelak, Simaság, Szakony;

Vaskor (háromszög): Csepreg, Gór, Hegyfalu, Répcelak, Szakony

(A szerző terve alapján készítette: Isztin Gyula)

Kecskefejet utánzó edényfűl, DVK, Répcelak (Farkas 2011. nyomán)

Bögge, Harangedényes kultúra, Bük (Ilon 1996. nyomán)

Tál, Gáta-Wieselburg kultúra, Gór (A szerző fotója)

Tárolóedény, Halomsíros kultúra, Répcelak (Farkas 2011. nyomán)

Oberloisdorf bronz kincs, Urnamezős kultúra (Miske 1899. nyomán)

Bikafejes edénytöredék, Hallstatt kultúra, Gór (Ilon 2008. nyomán)

Urna edény, Hallstatt kultúra, Hegyfalu (Farkas 2011. nyomán)

Tárolóedény, Kelta, Gór (A szerző fotója)

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

Bük 750. (2015) – *Vasi Szemle* LIX:4

DÉNES József (2016): Bük története az Árpád-korig. – In: Csapó Tamás (főszerk.) *Bük város monográfiája*. Bük, 27–33.

DULÁR, Janez: *Halštatska keramika v Sloveniji*. Ljubljana, 1982.

EGG, M. – KRAMER, D. (2005): *Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark.* – Mozaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Bd. 1. Mainz.

FARKAS Csilla (Szerk.) (2011): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Kiállítási katalógus. Őskorunk 3. Szombathely.

- FEKETE Mária (1985): Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräberin Vaskeresztes. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37. 33–78.
- GÖMÖRI János (1984): XI. századi temető Szakonyban. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 81–108.
- HAVANCSÁK Izabella – BAJNÓCZI Bernadett – SZAKMÁNY György et al. (2009): A petrográfiai vizsgálatok jelentősége a kelta kerámiák grafitos soványító anyagának provenienciája meghatározásában. – *Archeometriai Műhely* 4. 1–14.
- HETYÉSSY István (1972, 2015): *Bük község monográfiája*. Bük.
- HORVÁTH Tünde (2014): Vándorlás az őskorban. Helyzetjelentés hagyományos régészeti kutatások alapján. Magyarországon. – *Magyar Tudomány* 2014:9. 1117–1128.
- ILON Gábor (1992): KeftiubarreningotfromUrn-Graveculturesettlementat Gőr–Kápolnadomb (C. Vas) – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44. 239–259.
- ILON Gábor (1996): Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez. – In: Dénes J. (Szerk.) *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Csepreg, 6–43.
- ILON Gábor (1996): Beiträge zum Metallhandwerk der Urnenfelderkultur – Gőr (Kom.Vas, Ungarn). – In: Jerem E. – Lippert, A. (Hrsg.) *Die Osthallstattkultur. Akten des Int. Sym. Sopron, 1994*. Budapest, 171–186.
- ILON Gábor (1998): Celtic period fortifications and an experiment to reconstruct therampart – Gőr (Vas county). – In: Költő L. – Bartosiewicz L. (Eds.) *Archaeometrical Research in Hungary II*. Budapest – Kaposvár–Veszprém, 1998. 227–243.
- ILON Gábor (1998): Korai kelta fazekas kemence Gőr–Kápolnadombról. – *Savaria Pars Archaeologica* 23/3. 83–96.
- ILON Gábor (2001): Siedlungswesen und Bestattungssitten in Gőr. Zum Übergang von der Urnenfelder-zur Hallstattzeit. – In: Lippert, A. (Hrsg.) *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen und interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg*. UPA 78, Bonn, 243–267. Appendix: K. ZoffmannZs.
- ILON Gábor (Szerk.) (2007): *Szászországépek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szombathely.
- ILON Gábor (2008): Füleisenzeitliche Töpferware in der Siedlung von Gőr–Kápolnadomb (Kom. Vas, Westungarn). – *Archaeologische Mitteilungen* 133. 107–117.
- ILON Gábor (2014): Urnfield cemetery at the boundary of Győr–Ménfőcsanak. Hungary – *Folia Archaeologica* 56. 9–72.
- ILON Gábor (2015): Zeitstellung der Urnenfelderkultur ($\approx$ 1350/1300 – 750/700 BC) in West-Transdanubien. Ein Versuch mittels Typochronologie und Radiokarbon daten. – In: Rezi B., Németh R. & Berecki S. (Eds.) *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014*. Bibliotheca Musei Marisensis Ser. Archaeologica VIII. Târgu Mureş, 2015. 223–296.
- ILON Gábor–FARAGÓ Norbert (2015): Szeleste–Szentkúti-dűlő pattintott kőleletei. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értéktárája* 37. 75–110.
- KAUS, Karl (1987): Der Bronzedepotfund von Oberloisdorf. – *Burgenländische Heimatblätter* 49. 128–132.
- KAUS, Karl (2006): Archäologische Funde und Fundstätten im Gemeindegebiet von Stoob. – In: *Burgenland. Archäologie und Landeskunde. Karl Kaus Opera Selecta*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 114. Eisenstadt, 2006. 507–509.
- KÁROLYI Mária (1975): Adatok Nyugat-Dunántúl kora- és középső bronzkori történetéhez. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értéktárája* 5–6. 167–195.

- KÁROLYI Mária (1979-80): Későbronzkori településnyomok Hegyfalu határában. (A Halomsíros kultúra újabb leletei Vas megyében). – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 13-14. 133–170.
- KÁROLYI Mária (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének őskori kultúrái a rómaiak előtt.* Szombathely.
- MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (Szerk.) (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I.* Budapest.
- MISKE Kálmán (1899): Felső-szentlászlói (?) bronz leletről (Sopron m.). – *Archaeológiai Értesítő* ú.f. XIX. 60–62.
- MOLNÁR Attila (2006): Hallstatt-kori temető Hegyfalu határából. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 30. 199–230.
- T. NÉMETH Gabriella (2011): Adalék a késő bronzkori sóforgalomhoz. – *Arrabona* 49:1. 251–262.
- REBAY, Katharina, C. (2002): *Die hallstattzeitliche Grabhügelgruppe von Zagersdorf im Burgenland.* Wissenschaftliche Arbeitsausdem Burgenland, Band 107. Eisenstadt.
- SÜMEGI Pál (2016): A vasi táj változása az újkőkortól a geoarcheológiai kutatások tükrében. – *Életünk* LIV:3. 17–36.
- SÜMEGI Pál – GULYÁS Sándor – KERTÉSZ Róbert – TIMÁR Gábor (2013): Mesolithic-neolithic transition in the Carpathian Basin: Was there an ecological trap during the neolithic? In: *Comparative Archaeology and Paleoclimatology: Socio-cultural responses to a changing world.* BAR S2456, Oxford, Archaeopress, 119–126.
- TIEFENBACH, Josef – FERTL, Evelyn (Red.) (2008): *Die Bernsteinstraße. Evolution einer Handelsroute.* Wissenschaftliche Arbeitsausdem Burgenland, Heft 123. Eisenstadt.
- TÓTH Zsuzsanna (2006): Késő neolitikus település részlete Gőr–Kápolnadombon. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 30. 301–359.

JEGYZETEK

- 1 Ausztria érintett régiójában nem jelent meg városmonográfia, de Győré sem.
- 2 A város megörökölt és élő Falumúzeumában (Kossuth u. 2.) sem dolgozott szakirányú végzettséggel rendelkező, főállású muzeológus, így régész sem. 1977. évi alapításától vezetője a gyűjtő Wellner Lőrinc (†2014) tanár volt.
- 3 A Miniszterelnökségen vezetett központi nyilvántartás azonban nem teljességgel megbízható. Hiányzik abból pl. olyan lelőhely, mint a répcelaki Várdomb. Esetünkben ez most egy kelta település adatát jelenti. Miért? Az 1956. évi germán sír Radnóti Aladár (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) által elvégzett leletmentésekor nem adták ugyanis meg a földparcella helyrajzi számát. Így ma az nem azonosítható. A nyilvántartásba pedig csak olyan terület kerülhet, amely egyértelműen azonosítható. A sír alatt késő vaskori edénytöredékek kerültek elő. Köszönöm Jáky András (Magyar Nemzeti Múzeum) kolléga szíveségét, hogy jóvoltából (2018. febr. 7-i közlése) tudhatom: a leletanyag valóban kelta, és ma is fellelhető az intézményben. A főszerzőben idézett számadatban természetesen nem szerepelnek Győr határának őskori lelőhelyei, hiszen ez meglehetősen torzítaná a képet.
- 4 Ezek nagyobb része Ludván János magángyűjteményében, néhány darab pedig a csepregi „Falumúzeumban” található.
- 5 Elnevezését Tolna megye Lengyel településéről kapta.
- 6 Az ausztriai Baden (a monarchia kedvelt fürdőhelye) településéről elnevezve.
- 7 Gáta, ma Gattendorf, Ausztria. Wiesenburg pedig a hajdani Moson megye német neve.